Kriz ve Kentsel Yerinden Edilme Sürecinde Çingeneler*

Bizim Çingeneler, Romanlar
okullarda genelde en arka sıralarda oturur.
Ne kadar kafası çalışsa da önde olmaz.

Bir Çingene

Örgen Uğurlu**, Bülent Duru***

Özet

İzmit'te yürütülen kentsel dönüşüm projesinin yöre halkı üzerindeki toplumsal, ekonomik etkilerini çözümleme amacını taşıyan bu çalışma, kent merkezinde ağırlıklı olarak Çingenelerin yaşadığı dört ayrı mahallede yapılan görüşmelere dayanıyor. Yörede gerçekleştirilen alan araştırması sayesinde, gecekondu sorununu çözmek ve düzenli kentsel gelişmeyi sağlamak gerekçesiyle başlatılan dönüşüm projelerinin, kentin değeri yüksek bölgelerindeki toprak rantına el koyma ile sonuçlanması gerçeğinin İzmit örneğinde de doğrulandığı görülmüştür. Kentsel dönüşüm projesi gerçekleştirilen diğer yörelerde, gecekondu halkının boşalttığı mekânlar orta ve üst gelir dilimindekilerce doldurulurken, İzmit'te Çingeneler gibi istenmeyen bir etnik grup kent dışına itilerek buraların daha kabul edilebilir kümelere açılması istenmektedir. Bir anlamda İzmit'teki dönüşüm projeleri, hem kentsel toprak rantı üzerinde denetim kurmanın hem de toplumsal-etnik dışlamanın bir aracı olarak kullanılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kentsel Dönüşüm, Gecekondu, Romanlar, Çingeneler, Konut Hakkı

---

* 16-18 Eylül 2010 tarihlerinde Kocaeli'de düzenlenen "II. Uluslararası Ekonomi Politik Konferansı: Kriz ve Kalkınma" başlıklı Konferansta Sunulan Bildiri. (Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni, S.90, Haziran 2011'de yayımlanmıştır.)

** Kocaeli Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
*** Ankara Üniversitesi SBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Giriş

Kentsel dönüşüm son dönemde kentleşme gündemine damgasına vuran temalardan biri oldu. Gazetelerden, dergilerden, televizyonlardan, internetten hemen her gün bu konuyla ilgili haberleri, yorumları izliyoruz. Kentbilim yazınında son dönemde kentsel dönüşümle ilgili araştırmaların, incelemelerin artmasını da bu eğilimin bir yansıması olarak değerlendirebiliriz. Söz konusu çalışmalarda olgunun daha çok kavramsal ve tüzel açıdan ele alındığını, dönüşümün niteliğini yerinde inceleyen alan araştırmalarının henüz sınırlı sayıda kaldığını görüyoruz. Biraz sonra ayrıntılarını okuyacağınız çalışmamız, söz konusu gereksinimin giderilmesi yönündeki yeni çalışmalara yol gösterici küçük bir adım, alçakgönüllü bir girişim olarak değerlendirilmelidir. Henüz tamamlanmayan, daha uzun süre gündemimizde yer tutacağı anlaşılan bu "dönüşümün" yönünü, biçimini, niteliğini anlayabilmek için daha kapsamlı, daha uzun soluklu, daha derinlikli alan araştırmalarına gereksinimimiz var.

Bu çalışma, İzmit'te belediyenin sürdürmekte olduğu kentsel dönüşüm projesinin sonuçlarının, yöre halkının üzerindeki toplumsal, ekonomik etkilerini yansıtabilmek amacıyla gerçekleştirilen bir dizi görüşmeden yola çıkılarak hazırlandı. Araştırmamızın odağında, İzmit'te yaşayan, daha çok marjinal işlerde çalışan Çingene nüfusu yer alıyor. Kentsel dönüşümü konu edinen bir çalışmada araştırma kitlesi olarak Çingenelerin seçilmesi, ekonomik, etnik ve kültürel açıdan ayrıma tâbi tutulan bir toplumsal kümenin sorunlarının ve duyarlı oldukları konuların ortaya konulması bakımından önem taşıyor.

Araştırma Hakkında

Araştırmamız İzmit kent merkezinde 3-6 Ekim 2010 tarihleri arasında, ağırlıklı olarak Çingenelerin yaşadığı dört ayrı mahallede gerçekleştirildi. Yarı yapılandırılmış soru formları ile açık uçlu görüşmeler sayesinde kentsel dönüşüme maruz kalan gecekondu halkının içinde bulunduğu durumu dolaysız bir biçimde anlama olanağına sahip olduğumuzu düşünüyoruz.

İncelemeye aldığımız mahallelerden ikisi -Tavşantepe ve 28 Haziran- kentsel dönüşüm kapsamında evlerin yarıya yakınının yıkıldığı, yerinden edilmelerin yaşandığı, TOKİ konutlarının yükseldiği yerleşim yerleridir. Projenin ilerleyen aşamalarında geriye kalan bölümlerin de kamulaştırılarak yıkılması beklenmektedir. Diğer iki mahallede –Serdar, Yenimahalle– yerinden edilme süreci henüz başlamamış olmakla birlikte, gelecekte kentsel dönüşüm projesi kapsamına alınma olasılığı bulunmaktadır.

Kentsel dönüşüm sürecini yaşamanın getirmiş olduğu sorunları ortaya koyabilmek için çalışma yaptığımız yerlerin ikisini TOKİ projelerinin gerçekleştiği, diğer ikisini de henüz yenileme çalışmalarının başlamamış olduğu mahallelerden seçtik. Örneğin, ilk gruba giren yerlerden Tavşantepe Mahallesi'nin gelir düzeyi 28 Haziran Mahallesi'ne göre daha yüksektir; dönüşüm projelerinin başlamadığı Serdar Mahallesi sakinleri de Yenimahalle'de oturanlara göre görece daha varlıklıdır. Böylece, iki ayrı gelir dilimi içindeki yerleşim yerlerini, yıkma-yerinden etme sürecini yaşama biçimleri açısından karşılaştırma olanağına sahip olduk.

Çizelge: Araştırma Kapsamındaki Yerleşim Yerleri

Mahallenin Adı	Semti	Belediyesi	Gelir Durumu	Durumu
Serdar	Yenidoğan	Saraybahçe	Orta ve kötü (500-1500 TL/ay)	Yıkım yok
Yenimahalle	Yenidoğan	Saraybahçe	Kötü (0-1000 TL/ay)	Yıkım yok
Tavşantepe	Bekirpaşa	Bekirpaşa	Orta ve kötü (500-1500 TL/ay)	Yarısında yıkım var
28 Haziran	Bekirpaşa	Bekirpaşa	Kötü (0-1000 TL/ay)	Yarısında yıkım var

Yukarıdaki çizelgeden de izlenebileceği gibi, birbirine benzer toplumsal kümeleri bünyesinde barındıran Serdar ve Tavşantepe Mahalleleri halkının ekonomik durumu, Yenimahalle ve 28 Haziran Mahallelerinde yaşayanlara göre daha iyidir.

İlk çalışmanın yapıldığı Yenidoğan'daki Serdar Mahallesi, kendilerini Elekçiler[1] ve Muhacirler[2] olarak tanımlayan iki ayrı Çingene grubuna ev sahipliği yapmaktadır. Eğimli bir araziye kurulu olan mahallede Elekçiler yamacın alt bölümüne, Muhacirler ise üst kısımlarına yerleşmiştir. Kentsel dönüşümle yerinden edilmenin yaşanmadığı mahallede yerleşim yerleri arasındaki gelişmişlik farkı belirgin bir biçimde görülmektedir.

Çalışmanın yürütüldüğü ikinci alan olan Yenimahalle ise büyük bir bölümü orman arazisi üzerinde kurulmuş olan ve Serdar Mahallesi'ne göre daha aşağı gelir kümesindekilerin oturduğu bir yerleşim yeridir. Kağıt ve hurda toplayıcılığı, mendil satıcılığı gibi marjinal işler mahallelinin temel geçim kaynağıdır.

Romanya'dan göçle gelen Alevilerin çoğunlukta olduğu Tavşantepe Mahallesi görüşmelerin yapıldığı bir diğer yerleşim yeridir. Ortalama gelir düzeyinin Serdar Mahallesi'ndekine yakın olan Tavşantepe'de bugün TOKİ konutları yükselmektedir[3]. Demirciler olarak da anılan mahalle sakinleri arasında işsizler olduğu kadar sosyal güvenliğe sahip işlerde çalışanlar da bulunmaktadır. Okul ve işyeri servisi şoförlüğünün yaygın bir meslek olduğu görülmüştür.

Son araştırma alanı, Cephanelik olarak da adlandırılan ve 28 Haziran Mahallesi içinde bulunan, TOKİ konutları yüzünden belli bir bölümünde yıkım gerçekleştirilen yerdir. Bütün halkı atık kağıt ve hurda toplama işinden geçimini sağlayan mahalle, araştırma yürütülen alanlar arasında en düşük gelir grubunu içinde barındırmaktadır.[4]

Neden Roman değil de Çingene?

Bu çalışmada Roman yerine Çingene sözcüğünü bilinçli olarak kullandık. Türkiye'deki Çingene nüfusunun Hindistan'dan ve/ya da Mısır'dan Anadolu'ya geçtikleri yönünde görüşler bulunmakla birlikte; Rom (Batı Anadolu), Dom (Güneydoğu Anadolu), Lom (Doğu Karadeniz) gibi farklı kavimlerin varlığı bilinmektedir.[5] Tarih boyunca, bu halkların tümüne birden Anadolu coğrafyasında Çingene denilirken ötekileştirme, toplumsal soyutlama yönündeki tüm olumsuz söylem ve uygulamalar da (efsaneler, deyimler, yasalarda yer alan kısıtlamalar vb.) bu sözcük üzerinden yapılmıştır. Roman sözcüğünün

[1] Selanik'ten gelenler onlara Bohçacılar ya da Göçeberler diyor
[2] Elekçiler'in "Limoncu" dedikleri bu grup Selanik'ten göçle gelmiş
[3] Kentsel dönüşüm kapsamındaki yapılar Kent Konut A.Ş. aracılığıyla yapılmaktadır.
[4] Bu mahallede yaşayanlar, Romanca Kaldereş denilen, Kalaycı Çingeneleridir.
[5] Ali Arayıcı, Avrupa'nın Vatansızları: Çingeneler, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2008; Elena Marushiakova ve Vesselin Popov, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler, çev. Bahar Tırnakcı, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Çingene yerine kullanılmasının ardında da bu durum bulunmakta, bir anlamda Çingene sözcüğünün beraberinde getirdiği olumsuz çağrışımlardan kaçınılmak istenmektedir. Uluslararası Çingene Birliği, dünya Çingeneleri için 'Roma' adının kullanılmasını önermekte ve istemektedir. Roma adının kullanılmasını savunanlara göreyse Çingene (gypsy, tsingani vb.) adı, Gaco'ların yani Çingene olmayanların kendilerine taktığı bir addır. Çingene sözcüğünün kullanımında ısrar edenler tarihsel ve kültürel birliği vurgulamak için bu adın kullanımını savunmaktadırlar.[6]

Alanda yapılan görüşmelerde, diğer kesimlerin onları "kötü, pis, göçer, hırsız vb" sıfatlarla nitelemelerini içselleştirenlerin çok olduğunu gördük. İşin ilginç yanı kendilerinin de Çingenelerin öyle bir halk olduğunu düşünmeleriydi. Kendilerini Çingene değil de Roman olarak kabul ediyorlardı.

> Biz Çingene değiliz. Kültürsüz olur Çingene, çadırda yaşar.

Suat Kolukırık'ın çalışmasında da vurgulandığı üzere, Roman kimliği aracılığıyla, benzeşme ve karşıdaki gibi görünme çabası sergilenmeye çalışılmaktadır. Aslında Roman kimliğinin kabulünün ardında yatan etmen, Roman kimliğinin kamusal söylemde, Çingene kimliğine karşı daha fazla istenilen bir tanımlama olması ve ortaya çıkabilecek ötekileştirmelere karşı bir direnç göstermesidir.[7]

> Çingenelikten hoşlaşmıyorum. Böyle bir aşağılama geliyor ama Romanlık daha bir güzel geliyor kulağa. Çingene iğneleyici oluyor.

> Biz aslımızı inkâr etmiyoruz, aslını inkâr eden Müslüman değildir, Çingeneye Çingene denir ama burada böyle Çingene deyince aşağılayıcı oluyor.

> Çingene deyince aşağı görüyorlar Roman deyince böyle bir duruyorlar. Daha üst bir kimlik gibi oluyor. Çingene dediğin zaman akla ne geliyor? Pis, hırsız, uğursuz. İşte ne bileyim her türlü melanetin olduğu bir şeyler geliyor insanın aklına. Biz Çingeneyiz ama biri gelsin sorsun ırkın ne desin ben, ben Romanım diyorum.

Kendini Roman olarak tanımlayanlar, Çingeneleri ötekiler olarak tanımlamakta ancak tarihsel bağlarının varlığını da reddetmemektedir. Çingeneler de Romanlaşabilir ama Roman olabilmek için belli ölçütler vardır:

> Çingen değiliz biz. Çingen dışarıda yaşayan, kendini bilmezlere denir, çayırlıkta yaşar onlar. Ama tut ki para kazandı, ev tuttu, yerleşti, sen ben gibi yaşıyor, o zaman Roman olur. Hani tam da olmaz ama… sonradan olmuş olur.

[6] Suat Kolukırık, Dünden Bugüne Çingeneler: Kültür-Kimlik-Dil-Tarih, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.111.

[7] Suat Kolukırırk, "Madun ve Hakim: Çingene/Roman Kimliğinin Toplumsal Eleştirisi", Yeryüzünün Yabancıları: Çingeneler (Haz: Suat Kolukırık), Simurg, İstanbul, 2007, s. 47.

Roman kimliğinin ön plana çıkarılmasının ardında toplumdan saygı görme isteği bulunurken, görüşülen kişilerin bir bölümü kendisine Çingene demekte direnmekte, Roman'ın uydurulmuş bir sözcük olduğunu kabul etmektedir.

> Hocam, bu saplantı. Kafamızın içindeki bir saplantı. Ben böyle bir şeyin olacağını asla ve asla kabul etmiyorum, hani tarihte Hz. İbrahim ateşe atıldığında odunlar tutuşmamış, Çin ve Gen adında iki kardeş birlikte olmuş, kardeş kardeşe birlikte olunca lanet gelmiş odunlar tutuşmuş. Bu kardeşlerin soyu da Çingenelermiş. Böyle bir şey bir saplantı yok, hiçbir mantığa akla sığmayacak bir şey, günah. Bizim eski kafalı Çingeneler bundan dolayı Çingeneliği kabul etmiyor. Roman sonradan olunan bir şey. Adı gibi, roman yani uydurulmuş bir şey. Hikâye, roman gibi.

Özetle, değişmesi gerekenin Çingene sözcüğünün değil de, bu sözcüğe yüklenen olumsuz anlamlar ve anlamların beslediği algılar olduğuna inandığımızdan, Anadolu coğrafyasındaki tarihsel ve kültürel varlıklarını vurguladığından Çingene sözcüğünü kullanma yolunda olacağız.

İzmit, Çingeneler ve Kentsel Dönüşüm

Bu bölümde, araştırma kapsamında yararlandığımız verilerin, araçların soğukluğundan, mekanikliğinden uzak durarak yalnızca oradan çıkardığımız sonuçların bir özetini vermek istiyoruz.

Sonda söylenmesi gereken şeyi başta söylemek gerekirse, İzmit'in bu küçük Çingene mahallelerine ilişkin topladığımız bilgiler ve yaptığımız görüşmelerden edindiğimiz izlenim, buranın bütün ülkede yapılan kentsel dönüşüm projelerinin küçük bir laboratuarı olduğu yönünde. Kuşkusuz diğerlerinden farklı ve fazla olarak etnik köken ayrımının getirdiği sorunlar ön plana çıkıyor. Ancak kentsel dönüşümü, düzenli ve sağlıklı ve kentsel gelişmeyi sağlama değil de, kentin yüksek rantlı alanlarına el koymak için gerçekleştirme isteği değişmiyor.

Araştırma kapsamındaki bütün deneyimlerimizi buraya aktarmamıza olanak yok; bundan dolayı yalnızca yörenin toplumsal-ekonomik durumu ve karşılaşılan sorunların özetini vermekle yetineceğiz.

Çoğunluğunu Çingenelerin oluşturduğu bu mahalleler belki de İzmit'in ekonomik açıdan en geri kalmış, yaşam koşulları en kötü yerlerini oluşturuyorlar. Mahalle halkı genelde, pazarcılık, bohçacılık, kalaycılık, kağıt toplayıcılığı gibi marjinal işlerde çalışıyor. Geçen yıllarda yaşanan ekonomik kriz en çok onları etkilemişe benziyor; son dönemde işsizlik giderek yaygınlaşmış; halen de en çok yakınılan konuların başında geliyor.[8] Çalışanların çoğunluğunun sosyal güvencesi yok; halkın büyük bölümü yeşil kart sahibi.

Mahalle halkının büyük bölümü yıllardan beri kendilerine ayrımcılık yapıldığını, toplumun en altındaki kesim olarak görüldüklerini, ülkenin asıl vatandaşları olarak kabul

[8] İşsizliğin tek nedeni ekonomik bunalım değil; kimi özelleştirme uygulamaları da pek çok kimsenin işini kaybetmesine neden olmuş. Örneğin, Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği gereğince kentteki atıkların toplanmasının özel bir şirkete devredilmesi yörede en çok yakınılan gelişmelerden biriydi. Şirket, yöre halkından çok az kişiyi, çok düşük ücretlerle istihdam ediyor.

edilmediklerini, bir anlamda geri kalanlar tarafından dışlandıklarını düşünüyor. Çingeneler arasında işsizliğin yaygın olmasının ve eğitim düzeyinin düşük kalmasının nedeni olarak da bu durum gösteriliyor. Alan araştırması sırasında yaptığımız görüşmelerden aşağıya aldığımız satırlar bu durumu oldukça çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

> İşe girerken ayrımcılık var. Bir iş iste, Romansan almıyorlar. Bakıyor kimliğine, soruyor nerede oturuyorsun, bakıyor Yenidoğan, Serdar Mahallesi, almıyor seni işe. İşte bizim Limoncular Mahallesi. Oradan giren Meclis Üyesi. Oradakileri işe hep çöpe, park bahçelere veriyor. Neden başka yer değil, evrakta değil, başka iş değil de çöp? Roman diye.

> Örneğin çocuklarımız anaokullarına kreşlere gidemiyor okul öncesi eğitim alamıyor, maddi durumu yok, okula gidince beyni çalışmıyor, yeterince eğitilemiyor, geriden geliyor. Bizim Çingeneler, Romanlar okullarda genelde en arka sıralarda oturur. Ne kadar kafası çalışsa da önde olmaz.

> Benim çocuğumun okulunda sınıfları komple Roman. Sanki özellikle Müdür tane tane seçmiş, onları bir araya koymuş. Öyle olunca da kültür bozukluğu oluyor. Çocuklar Romanlarla büyüyor, başka kültürü bilmiyor. Küfür etmeyi öğreniyor. Evetli-hayırlı konuşmuyor. Lanlı-ulanlı konuşuyor. Diğerleri ile olsa, kültürlü çocuklarla okusa, onlar gibi olur. Ama diğerleri de çocukları Romanlarla okusun istemiyor. Çocuğun terbiyesi bozulur diye istemiyor. Böyle olunca da olmuyor.

Yöre halkının ortak düşüncesi, TOKİ tarafından başlatılan kentsel dönüşüm çalışmalarının ana amacının bu yerlerdeki yüksek ranta el koyma olduğu yönünde. Söz konusu projelerin hiçbir biçimde kendi yaşamlarını, yaşama ortamlarını iyileştirmeyeceğine inanıyorlar. Öteden beri iyi-kötü kendi evlerindeymiş gibi geçimlerini sürdürdüklerini yaşam ortamlarının ellerinden alındığını, bir anlamda dışarıda, ortada bırakıldıklarını düşünüyorlar. Kentsel dönüşümün kendilerini bölgeden dışlamak için yapıldığına inanmış gibiler. Zaten büyük çoğunluğu da TOKİ'nin kendilerine gösterdiği apartman dairesinin taksidini ödeyemeyecek durumda olduğunu belirtiyor.

> Kentsel dönüşümle bizi buradan alıp başka yere götürmeyi bizi fişleme, ayırmak olarak görüyorum. Bizim buralar rantı yüksek yerler, o yüzden bizi buradan başak yere atmak istiyorlar.

> Buna itirazımız var. Mesela ben hiç borçsuz oturuyorum kendi evimde, oraya geçtiğimde bana borç takacak ömür boyu torunum bile borç ödeyecek. Var mı böyle bir şey? Karşı çıkacağız. Çok defa geldiler buraya, geldikleri gibi giderler, rahat olun ablam. Jandarma bile geldi, taşlı sopalı karşı çıktık, yine çıkarız

> Kentsel dönüşümle evimiz yıkıldı. Ortada kaldık. Kimse bize kiralık ev vermedi, sığınacak yerimiz yok, baraka yaptık buraya. Ben dairede yaşayamam; bir gecekondu, bir müstakil ev yeter bana.

Yöre halkının neredeyse tamamı, TOKİ'nin kendilerine vermek istediği apartman dairelerinin -bedellerinin güçlerini aşması bir yana- kendi isteklerine, yaşam tarzlarına, kültürlerine uygun olmadığını düşünüyor. Geniş Çingene ailelelerinin ancak bahçeli, sokağa yüzü olan, çocukların oynayabileceği, komşularla yakın ilişki kurulabilecek, bir-iki katlı evlerde yaşayabileceğini söylüyorlar. Kentsel dönüşüm kapsamında kendilerine konut

tahsis edilmesi, bir başka deyişle TOKİ'in başka yerde çok katlı apartmanlardan daire satması yerine, kendi göreneklerine, yaşam biçimlerine göre tasarlanmış, az katlı, müstakil, bahçeli evler verilmesini istiyorlar.

İzmit'te sürdürülen kentsel dönüşüm projesi kapsamında yaşama geçirilen projelerin hiçbir aşamasında yerel halkın görüşünün alınmadığı, isteklerinin göz önünde bulundurulmadığı anlaşılmaktadır. Görüşme yaptığımız kişiler ağız birliği etmişçesine TOKİ'nin evlerinin kendilerine uygun olmadığını, eskiden olduğu gibi tek katlı, bahçeli evlerde oturmak istediklerini söylemektedirler.

> Ben bu evde sünnet oldum; burada okula gittim; annem babam burada öldü. Yani benim için bu evin maneviyatı çok büyük. Beni şimdi sen buradan kaldırıp gökdelen de versen buranın yerini tutamaz. Bura kıyıdır köşedir ama mademki devlet, düşünüyor, azınlıklara bir şeyler yapmak istiyor, bizim mahallemize yapsınlar. Mahallemizi iyileştirsin. Biz çok katlı binaları sevmiyoruz. Böyle tek katlı, iki katlı binalar yapsınlar buraya.

> Bizim buraya en çok 3 katlı ev olur. Biz çok katlıda yaşayamayız. Bakın Sulukule'de yaptılar. Benim bildiğim 11 tane çocuk balkondan düşüp öldü. Biz o kadar yüksek evlerde yaşayamayız. Gacolarla birlikte yaşarız ama tüm Çingeneleri toplarlarsa olmaz. Bizim bahçemiz olmalı, bahçede kadınlarımız oturmalı, düğünlerimizi yapmalıyız bahçelerde, mevlüdümüz olmalı. Yapamayız ki bahçesiz yerlerde. Aslında hiç yıkmasalar daha iyi. Biz her türlü kültürümüzü yaşamak istiyoruz.

İnsansız Dönüşüm Projeleri

Yurttaşların kent yaşamlarına katılması aslında ideolojik farklılık gözetmeksizin akademisyeninden politikacısına hemen herkesin üzerinde düşünce birliğine vardığı bir konu. Üstelik yerel yönetimlerin, yerel seçimlerin giderek önem kazandığı Türkiye siyasetinde bunun daha da içselleştirilmesi beklenirdi. Ancak İzmit ve ülkenin diğer yerlerindeki kentsel dönüşüm projelerinde görüldüğü gibi kentsel toprak rantı üzerinde denetim kurma isteği, katılım ilkesinin uygulanma olanağını iyice azaltmış durumda. Oysa son dönemde kentsel dönüşüm projeleri, bir kentin ancak içinde yaşayan insanların kültürleri, katkıları, emekleri ve katılımları ile yaşamını sürdürebileceği gerçeğinden habersiz olarak yaşama geçiriliyor. Bir anlamda son büyümesini kentsel dönüşüm projeleri ile yapan Türkiye kentleri Bookchin'in "kentsiz kentleşme" olarak adlandırdığı sürecin iyi bir örneği konumunda.

Aslında kentsel dönüşüm sürecinden insanların, kültürlerin dışlanması yalnızca Türkiye'ye özgü bir durum değil. İngiltere'de kentsel dönüşüm projelerinin yalnızca fiziksel öğelere önem vererek sosyal yapıyı göz ardı etmesinden yakınılması ya da Avrupa Konseyi'nin "Kentsel Yenileme" adıyla başlattığı kampanyasını, yıkıp yeniden yapmaya göndermede bulunmaması için "Kentsel Rönesans" olarak değiştirmesi bu konuda verilebilecek örneklerden yalnızca biri.[9]

Nasıl Bir Konut Hakkı?

[9] Pelin Pınar Özden, Kentsel Yenileme, İmge, Ankara, 2008, s.53.??

Konut hakkının yalnızca yurttaşlara başlarını sokacakları bir ev sağlamak biçiminde, dar anlamda yorumlanmaması temel insan hakları belgelerinde üstünde önemle durulan bir konu olagelmiştir.[10] Sözgelimi konut hakkını düzenleyen uluslararası belgelerden biri olan Birleşmiş Milletler'in Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne ilişkin olarak Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, yaptığı yorumlarda konut hakkının diğer haklarla bağlantısının kurularak geniş biçimde algılanması gereği üzerinde durmuştur.[11] Söz konusu satırlardan aşağıya aldığımız bölümler, bundan yaklaşık on yıl önce yapılan değerlendirmeler Türkiye'nin bugün yaşadığı kentsel dönüşüm sürecini birebir yansıtmaktadır:[12]

> 10. Kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, yerel halklar, etnik ve diğer azınlıklar ve diğer savunmasız birey ve grupların tümü oransız bir biçimde zorla tahliye uygulamalarına maruz kalmaktadırlar… ayrımcılık karşıtı hükümler, Hükümetlere, tahliyelerin söz konusu olduğu durumlarda, hiçbir ayrımcılık türünün meydana gelmediğini güvence altına alacak uygun tedbirlerin alınmasının sağlanmasına dair ekstra yükümlülükler yüklemektedir.
>
> 15. … Komite, zorla tahliyelere ilişkin olarak uygulanması gereken koruma usullerinin şunları içermesi gerektiğini düşünmektedir: (a) meseleden etkilenmiş olanlara esaslı bir biçimde danışabilme imkanı; (b) tahliyeden etkilenecek tüm kişilere tahliyenin gerçekleşeceği tarihten önce yapılacak yeterli ve makul bir duyuru; (c) tahliye önerisi ve, uygun olan durumlarda, tahliye edilen konut veya arsanın ne amaçla kullanılacağı hakkında tüm etkilenenlerin makul bir süre içerisinde bilgilendirilmesi; (d) özellikle çok sayıda insan gruplarının etkilendiği durumlarda, hükümet yetkililerinin veya temsilcilerinin tahliye aşamasında mevcut bulunması; (e) tahliyeyi icra edecek tüm kişilerin uygun bir şekilde belirlenmesi; (f) tahliyeden etkilenen kişilerin rıza gösterdiği haller hariç, tahliyelerin kötü hava koşullarında veya geceleri gerçekleştirilmemesi; (g) hukuki başvuru yollarının sağlanması; ve (h) mümkün olduğu durumlarda, tazminat için mahkemeye başvurma ihtiyacında olan kişilere yasal yardım sağlanması hükmü.
>
> 16. Tahliyelerin bireylerin evsiz kalması veya insan hakları ihlallerine riskine açık bir konumda kalması ile sonuçlanmaması gerekmektedir. Tahliyeden etkilenmiş kişilerin kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları durumlarda, ilgili taraf Devlet, bu kişilere alternatif olarak konut, yeniden yerleşim veya verimli arazilere erişim gibi seçeneklerin sunulabilmesi için mevcut kaynakları ölçüsünde azami düzeyde tüm uygun tedbirleri almalıdır"[13].

[10] Konut hakkına doğrudan ya da dolaylı biçimde yer veren çok sayıda uluslararası belge bulunmaktadır: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 25. Maddesi; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Madde 5 (e) (iii); Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin 14. Maddesinin 2. Paragrafı; Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 27 (3); Sosyal Kalkınma ve Gelişme Bildirgesi, Madde 10; Vancouver İnsan Yerleşimleri Bildirgesi, Bölüm III (8), 1976 (Habitat Raporu: Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (BM Yayınları, Satış No. E.76.IV.7 ve düzeltme, Bölüm I); Kalkınma Hakkı Bildirgesi, Madde 8 (1); ve Uluslararası Çalışma Örgütünün Çalışanların Konutlarına İlişkin Tavsiye Kararı, 1961 (No. 115); Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Madde 11. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekonomik ve Sosyal Haklar Komitesi'nin 4 numaralı yorumu.

[11] Konut hakkına uluslararası düzeyde ele alınış biçimine ve özellikle de Çingenelerin yerleşim yerlerinden koparılmalarına ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz. Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, Biz Buradayız: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 2008.

[12] Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 7 No'lu Genel Yorum: Yeterli Konut Hakkı: Zorla Tahliyeler (Sözleşme 11. Madde, 1. Paragraf) On-Altıncı Oturum, 1997.

[13] E/1990/23, Ek III, 6 ve 8 (d). Paragraflar.

2010 yılında yayımlanan AB İlerleme Raporunda da, Romanlara ilişkin bölümün yarısının kentsel dönüşüm çalışmalarına ayrıldığı göze çarpmaktadır. Kentsel dönüşüm projelerinin eleştirildiği belgede evsiz kalan Roman yurttaşların durumuna dikkat çekilmektedir:

> Romanların durumunu ele alacak kapsamlı bir politikanın yokluğunda, Romanlar halen sosyal dışlanma, eğitime erişimde marjinalleşme, sağlık hizmetlerinde ayrımcılık, istihdam olanaklarından dışlanma, kimlik kartlarına sahip olmada zorluklar ve kamu işleri ile kamu hayatından dışlanma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Romanlar, çeşitli şehirlerdeki kentsel dönüşüm programları kapsamında Roman mahallelerinde gerçekleştirilen yıkım sonrasında yoksulluk, yerlerinden edilme, sosyal hizmetlerin eksikliği gibi sosyo-ekonomik sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedirler. Ocak ayında, Batı'daki Manisa ilinde Romanlar ile diğer vatandaşlar arasında Romanların yerlerinden edilmesiyle sonuçlanan pek çok olay yaşanmıştır.
>
> Türkiye, Roman toplumunun hükümete bu yöndeki çağrılarına rağmen, 2005-2015 "Uluslararası Roman Katılımının On Yılı Girişimi"ne katılmamaktadır."

Mekâna Müdahale Yoluyla Kültürel Birörnekleştirme

Türkiye'de son dönemde uygulamaya konan kentsel dönüşüm projelerinin küresel, ulusal ve yerel düzeyde etkilerini gösteren türlü etmenler altında biçimlendiğini görüyoruz. Öncelikle küresel çapta yaşanan ekonomik krizin olumsuz etkilerinin –İzmit'te işyerlerinin kapanması ve işsizliğin artması örneklerinde olduğu gibi– hızlı biçimde yaşanmaya başlanmasından söz etmek gerekir. Çingeneler gibi istenmeyen unsurlarca işgal edilen kentsel toprakların kent ekonomisine katılması ve inşaat sektörünün canlandırılması önemli bir kazanım olarak görülmektedir.[14] Bu anlamda kentsel dönüşüm projelerinin son dönemde hızla yayılmasında, sermaye birikimi sağlamak için yeni alanlar aranmaya başlanması önemli bir yer tutmaktadır. Bir akademik çalışmada, "toprağın menkulleştirilmesi" olarak anılan bu sürecin Türkiye'de gerçekleştirilen bütün kentsel dönüşüm projeleri için geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[15] Yine İzmit'te Tavşantepe Roman Mahallesinde alan araştırmasında bulunan Aynur Özuğurlu'nun, Türkiye'de gecekondu ve kentsel dönüşüm sorununda bugüne değin yapılan çözümlemeleri, mülkiyet hakkını yalnızca yasal çerçevede ele almaları, başka mülkiyet biçimleri olasılığını dışarıda bırakmaları ve mülkiyet kavramını sorgulamamaları gerekçesiyle eleştirmesini de önemli bir saptama olarak not düşmek gerekiyor.[16]

Araştırma yaptığımız yerlerde özellikle dikkatimizi çeken nokta, ekonomik kriz nedeniyle işsiz kalan ya da marjinal işlerde çalışmaya mahkum edilenlerin, kentsel dönüşüm projelerinde en çok mağdur olan kesimler olmasıdır.

Yerel düzeyde sözü edilmesi gereken etmen ise -araştırmamızı Çingenelerin yoğun olarak bulunduğu bir yerleşim yerinde yapmamızdan ötürü- etnik köken temelinde yaşanan toplumsal dışlama düzenekleridir. Kentsel dönüşüm ya da daha açıklayıcı bir tanımlama ile

[14] Çingenelerden arındırılacak bu alanlara, yeni yapılacak organize sanayi bölgelerinde istihdam edileceklerin yerleştirilmesi olasılığından söz edilmektedir.
[15] Menaf Turan, Müfit Bayram, "Toprağın Menkulleştirilmesi", Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri, Memleket Yayınları, Ankara, 2010, s.72-81.
[16] Aynur Özuğurlu, "Neoliberal Kentleşme Karşısında Barınma Hakkı Mücadeleleri: Mülkiyet Açısından Bir İnceleme", Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri, Memleket Yayınları, Ankara, 2010, s.297-306.

kentsel yenileme sürecinin, "toplumu tektipleştirme" ve "farklı olanı dışlama" güdülerinin devlet destekli projeler ile tatmin edilmesi sonucunu doğurduğu da söylenebilir. Araştırma boyunca edindiğimiz izlenim, söz konusu "yıkıntı alanlarının" kentsel dönüşüme uğramasından, buralarda yaşayan Çingenelerin başka yerlere göçmek zorunda kalmasından, diğer kesimlerin içten içe memnunluk duymalarıdır. Bir başka deyişle Çingenelerin içinde bulunduğu olumsuz koşullara mahallenin diğer kesimlerinden bir tepki gelmemesidir. Böylece tıpkı İstanbul Sulukule'de olduğu gibi, mekânda başlayan birörnekleştirme girişimleri, farklı yaşam biçimlerinin, değişik kültür birikimlerinin tek tipleşmesine doğru bir yol açmış bulunmaktadır.

Sonuç

Kentin eskiyen kısımlarını, içinde yaşayanların fiziksel, ekonomik, toplumsal gereksinimlerini karşılayacak yönde yeniden düzenleme anlamına gelen kentsel dönüşüm süreci Türkiye'nin kendine özgü koşullarının etkisi altında biçimlenmektedir. İzmit'te yaptığımız çalışmalardan çıkardığımız ve Türkiye'nin diğer yörelerindeki kentsel dönüşüm projelerinin tümünde de görebileceğimiz sonuç, söz konusu dönüşüm girişimlerinin, kentin düzenini ve içinde yaşayan kentlinin yaşam biçimini daha uygun koşullara ulaştırma arzusundan kaynaklanmamasıdır. Yasal düzenlemelerde ya da kentsel dönüşüm uygulamalarının kamuoyuna yansıtılan gerekçelerinde "düzenli kentsel gelişmeyi sağlamak" bir neden olarak gösterilse de, gerçekte dönüşüm uygulamalarının ardında neo-liberal politikalarla uyumlu olarak kentin rant değeri yüksek bölgelerinde kalan gecekonducuları yerlerinden ederek artan ranta el koyma güdüsü bulunmaktadır

2000'li yılların başlarında dünyayı sarmalayan ve etkileri bu topraklara kadar varan ekonomik bunalım söz konusu süreci daha da hızlandırmıştır. İzmit'teki kentsel dönüşüm uygulaması da yukarıda çizilen tablonun dışında değerlendiremeyiz. Ekonomik çöküntü sonrasında yörede işsizlerin sayısının birdenbire artması, iş bulamamanın en önemli sorun haline gelmesi, TOKİ'nin verdiği evlerin taksitlerini kimsenin ödeyemeyecek durumda olması bunun en somut göstergelerinden. Ancak İzmit'teki çalışmalarımızdan çıkan en önemli sonuç bu değildi. Türkiye'nin diğer yerlerinde uygulanan kentsel dönüşüm projeleri için de benzer değerlendirmelerde bulunmak olanaklı.

İzmit'te sürdürülen çalışmadan çıkan en özgün, en önemli sonuç "kentsel dönüşümün" toplumsal-etnik dışlamanın bir aracı olarak görülmesiydi. Ülkenin kentsel dönüşüme uğrayan diğer yerlerinde, alt gelir grubundakilerin boşalttığı mekânlar orta ve üst gelir grubundakilerce doldurulurken, İzmit'te buna, istenmeyen etnik grupların kent dışına itilerek buraların daha kabul edilebilir gruplara açılma arzusu da eklenmektedir.

İzmit örneği bize kentsel dönüşümün yalnızca toplumsal sınıfların yer değiştirmesine yol açmadığını buna ek olarak farklı etnik kümelerin yer değiştirmesine neden olduğunu da göstermektedir. Bir anlamda İzmit'teki deneyim, kentsel dönüşüm sürecinde "sınıf" ve "kimlik" sorunlarının bir arada yaşandığı gerçeğini ortaya koymuştur.

Harvey'in dediği gibi: Yaratılan mekân, modern kentte de benzer bir ideolojik amaca sahiptir. Kısmen, toplumdaki egemen grup ve kurumların yürürlükteki ideolojisini yansıtır; kısmen de piyasa güçlerinin.

Yararlanılan Kaynaklar

Arayıcı, Ali, *Avrupa'nın Vatansızları: Çingeneler*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Avrupa Toplulukları Komisyonu, *2010 Yılı Türkiye İlerleme Raporu*, Brüksel, 2010.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, *7 No'lu Genel Yorum: Yeterli Konut Hakkı: Zorla Tahliyeler* (Sözleşme 11. Madde, 1. Paragraf) On-Altıncı Oturum, 1997.

Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir,* çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis, 1996.

Kolukırık, Suat, *Dünden Bugüne Çingeneler: Kültür-Kimlik-Dil-Tarih*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Kolukırık, Suat, "Madun ve Hâkim: Çingene/Roman Kimliğinin Toplumsal Eleştirisi", *Yeryüzünün Yabancıları: Çingeneler (Haz: Suat Kolukırık)*, Simurg, İstanbul, 2007.

Marushiakova, Elena ve Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler*, çev. Bahar Tırnakcı, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Özden, Pelin Pınar, *Kentsel Yenileme*, İmge, Ankara, 2008.

Özuğurlu, Aynur, "Neoliberal Kentleşme Karşısında Barınma Hakkı Mücadeleleri: Mülkiyet Açısından Bir İnceleme", *Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri*, Memleket Yayınları, Ankara, 2010, s.297-306.

Turan, Menaf, Müfit Bayram, "Toprağın Menkulleştirilmesi", *Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri*, Memleket Yayınları, Ankara, 2010, s.72-81.

Uzpeder, Ebru, Savelina Danova-Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, *Biz Buradayız: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 2008.